

Svensk kyrkoarkeologi

Av Karin Andersson (avsnit 1) och Margit Forsström (avsnit 2)

1. Traditioner och forskare

Det fascinerande med en kyrkoarkeologisk undersökning är, att den innehåller hela spännvidden från tolkningen av de topografiska och byggnadstekniska rönen och deras praktiskt-konstruktiva förklaringar till den samhälleliga eller liturgiska orsaken. Det som särskilt utmärker arbetet är också den antikvariska medverkan i restaureringen. Hur kan de särskilda kännetecknen som byggnaden har på bästa sätt skyddas eller få leva med i kyrkans nutida uttryck?

Genom denna inte enbart forskande, utan också i nutiden medskapande vilja, skiljer sig kyrkoarkeologien, liksom all byggnadsarkeologi, markant från t ex stadsarkeologien, vars resultat aldrig på samma sätt direkt kan bidra till utformningen av dagens verklighet.

Som historisk företeelse står kyrkoarkeologien därför i nära samband med de restaureringar som genomförts i landet. Det finns en röd tråd mellan Brunius insatser i Lunds domkyrka under 1830-50-talen och Iwar Andersons i Vadstena under 1900-talets mellersta decennier. Låt vara, att tråden ibland varit skör, men den existerar med en ingrediens av vidareutvecklad erfarenhet.

Det är i ett långt tidsperspektiv mycket intressant att iaktta, hur starka personliga initiativ inom den kyrkoarkeologiska forskningen har haft enorm ge-

nomslagskraft, förutsatt att tiden varit mottaglig för idéerna.

Även om kyrkoarkeologi i egentlig mening inte börjar bidrivas förrän under 1800-talet, med Brunius som det tidiga och Ekhoﬀ som det sena 1800-talets främsta företrädare, finns förutsättningarna redan i 1600-talet, när Sverige hade blivit en stormakt som behövde historisk legitimation. Den första fornminneslagen kom 1666 och med den en strävan att fullständigt inventera landets fornlämningar bl a genom »Rannsakningar om Antiquiteterna« ett slags frågelista, som genom Kungl brev utgick till prästerskapet.

Inventeringar av landets fornminnen, kyrkor och ruiner med avbildningar och beskrivningar utfördes också av »antikvarii« som Rezelius, Hadorph och Peringsköld i många delar av landet. Deras insatser, som står i nära samband med utforskandet av de skrivna källorna, finns skildrade annorstädes (t ex. B. Fritz), men det måste här betonas, hur värdefulla de äldre avbildningarna är, särskilt som kyrkorna i allt väsentligt då ännu behöll sin medeltida gestaltning. Först under 1700-talets senare del och 1800-talet skulle den kraftiga befolkningsökningen och teologiens förändringar få till följd att byggnaderna i många fall helt förändrades eller rent av revs.

När stormaktstiden var över blev bemödandena att utforska landets historia mindre. 1700-talets inrikt-

ning på naturvetenskaperna och den tekniska utvecklingen gjorde intresset för gamla kyrkor begränsat. Att forskningen trots allt fortsatte inom många delar av landet berodde mer på lokala initiativ än på en vilja från centralt antikvariskt håll.

1700-talets ruinromantik fäste på sitt sätt uppmärksamheten på de medeltida minnesmärkena, men ett mer fördjupat historiskt intresse växte först fram under 1800-talets början. Götiska förbundet, som stiftades 1811, kom verksamt att främja uppteckningsarbetet.

1828 utfärdades det nya fornvårdsplakatet till skydd för landets fornlämningar och historiska minnesmärken. Konsistorierna i varje stift uppmanades att låta företa inventeringar av samtliga kyrkor. Kvaliteten i det insamlade materialet blev växlande, men bildade dock en grund för fortsatt forskning och vård.

Brunius beskrivningar och dokumentation av domkyrkan i Lund och av Skånes och Gotlands landskyrkor skall givetvis ses mot den bakgrunden. Ändå är hans arbeten anmärkningsvärda. För första gången tillämpas en strängt vetenskaplig hållning, en verklig källanalys i undersökningsarbetet. Hans engagemang och klara språk strålar ännu emot en på ett inspirerande sätt i hans beskrivningar.

Under 1800-talets slut och 1900-talets början var Emil Eckhoff (fig. 1) den tjänsteman vid Vitterhetskademien som arbetade mest med byggnadsvården. I samband med restaureringar av t ex S:t Per och S:t Olof i Sigtuna och av Skokloster kyrka gjordes djuplodande byggnadsarkeologiska analyser. Hans kännedom om äldre träbyggnadskonst resulterade i det ännu helt enastående standardverket Svenska stavkyrkor, som utkom 1914-16.

Vid denna tid hade centralgestalten i svensk antikvarisk 1900-talshistoria konsthistorikern och arkitek-

ten Sigurd Curman uppträtt på scenen. Genom omfattande studieresor på kontinenten hade Curman erhållit en fördjupad kunskap om europeisk arkitektur och idéer om, hur man på lämpligaste sätt skulle restaurera gamla byggnader. Snart fick han möjlighet att omsätta detta i praktiskt arbete. Han blev kulturhistorisk kontrollant vid restaureringen av Strängnäs domkyrka 1907-10. Tillsammans med Anders Roland genomförde han också arkivstudier, fotografering och beskrivning av Vreta kloster 1907. På grundval av detta utarbetades restaureringsförslag 1908. Arbetet

Fig. 1. Emil Eckhoff på sitt tjänsterum. Foto ATA.

verkställdes under åren 1914-17. Detta såväl som undersökningen och restaureringen av Varnhems kloster 1918-23 utgör ännu självklara förebilder för den antikvariskt verksamme.

1920-30-talen saknar motstycke i svensk kyrkobyggnadshistorisk forskning. Snabbinventering genomfördes i landets kyrkor. Många av domkyrkorna fick sin historia kartlagd, t ex Skara, Uppsala och Linköping. Stockholms stadskyrkor började publiceras (Sveriges kyrkor). Otaliga var de monografier som såg dagens ljus, men tiden kännetecknades också av spänstiga översikter. Axel Romdahl, Gerda Boëthius, Martin Olsson, Otto Rydbeck var några av portalgestalterna vid denna tid. Vid universitet och högskolor, vid riksantikvarieämbetet arbetades som aldrig förr i ett nationellt patos av bildningssträvan och positivism. Bonniers konsthistoria utgavs av Erik Blomberg med eminenta medarbetare som Johnny Rosval, August Hahr, Henrik Cornell och Ragnar Josephson. Nordisk Kultur utgav beskrivningar av nordiska ländernas kyrkobyggnader och deras inredning.

Under 1940-talet och 1950-talets början utkom Svenska turistföreningens århundradebeskrivningar, snabba, lätta och ändå fyllda av saklig information. Kanske har svenskheten aldrig tecknats bättre än här! Andreas Lindbloms Svensk konsthistoria, som utkom 1944-46, har också denna nationella känsla, fast på ett annat och mer detaljerat plan.

På sätt och vis ligger allt detta utanför den snäva ramen kyrkoarkeologi, men ger ändå anslaget i tiden och den plattform som det praktiska arbetet och forskningen vilade på.

Tillsammans med Johnny Rosval hade Sigurd Curman 1912 startat det stora konsthistoriska inventeringsverket Sveriges kyrkor med avsikt att »genomklar och utförlig beskrivning, noggranna uppmätning

gar och goda fotografier, byggnadshistorisk analys och historisk dokumentation för nutid och eftervärld skildra och förklara de svenska kyrkorna och deras inventarier.«

Publiceringen har målmedvetet fortsatt och närmar sig i dag sin 200:e volym. Verket bildar den självklara tyngdpunkten i all svensk kyrkohistorisk forskning. Som tillfälliga medarbetare har ett stort antal av landets konsthistoriker och byggnadsforskare medverkat.

De nuvarande fasta medarbetarna vid Sveriges kyrkor har sedan några decennier kommit att fördjupa sig i olika delar av landet. Ragnhild Boström har ägnat kyrkorna på Öland inträngande studier, Erland Lagerlöf är specialist på de gotländska kyrkorna och Marian Ullén på kyrkorna i det inre av Småland. Ingrid Rosell är Sveriges kyrkors barockexpert. Robert Bennett har rört sig friare i tiden och rummet med publikationer av mellansvenska och halländska kyrkor. Egen praktisk byggnadsarkeologi bedrivs framför allt av Ragnhild Boström (fig. 2).

Under de senaste åren har ett övergripande arbete om Svenska träkyrkor igångsatts av Erland Lagerlöf och Marian Ullén. Publikationen av de småländska träkyrkorna är utkommen. Detta kan betecknas som ett helt nytt arbetssätt för verket, som hittills enbart publicerat monografier.

Inventeringsverket Sveriges kyrkor står som den bärande pelaren i den svenska kyrkohistoriska forskningen, men insatserna från olika håll i landet ger forskningen dess helhetskaraktär. Landsantikvarierna i landet har stått verklighetens problem nära och deras snabba ingripanden i samband med restaureringar har varit legio. Engagemanget har varit skiftande, arbetsbördan ofta omänsklig och med djup respekt må nämnas de forskningsarbeten som skett av Harald Olsson och Evald Gustafsson i Skåne, Erik Salvén i

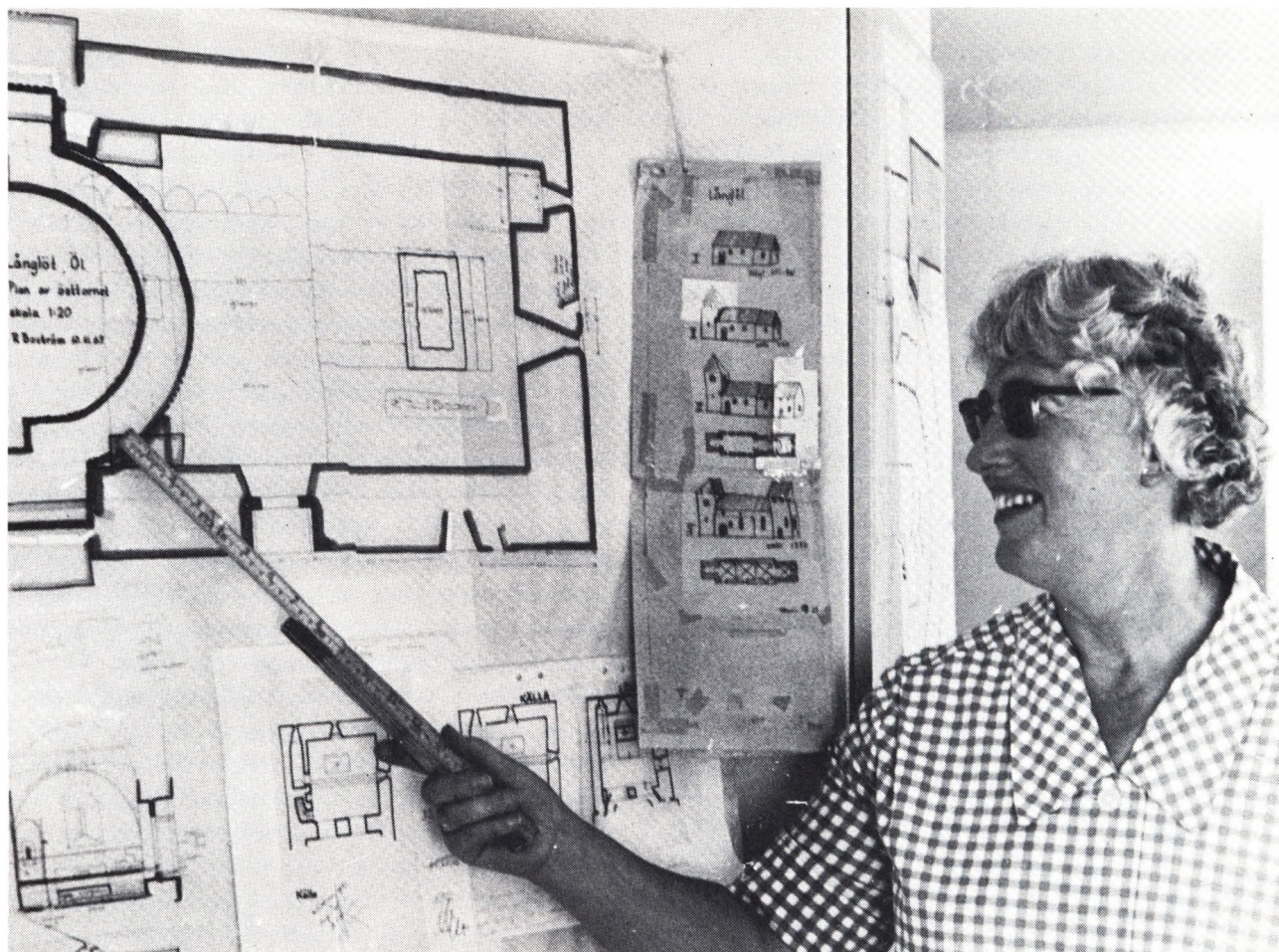

Fig. 2. Ragnhild Boström berättar om Långlöts kyrka på Öland och utreder dess komplicerade byggnadshistoria. Foto Barometern 1972.

Halland, Bengt Cnattingius i Östergötland, Ivar Schnell i Södermanland, Sven Drakenberg i Västmanland, Nils Sundqvist i Uppland och Gunnar Svahnström på Gotland, bara för att nämna några.

Vissa forskare har kommit att ägna klosterinstitutionerna särskilt intresse. Sigurd Curman utgav 1912 Cistercienserordens byggnadskonst I, men fick på grund av sin stora administrativa arbetsbörda inte tillfälle att fullfölja planerade ytterligare publiceringar om ordens kloster. Ingrid Swartling fortsatte forskningen och skrev om Alvastra, Nydala, Roma och

Gudsberga. Genom undersökningar av Julita kloster och medarbetarskap vid beskrivningen av Varnhems klosterkyrka (Sv.k.) har Ralph Edenheim blivit deras framgångsrike efterföljare.

Tiggarrordens kyrkor och kloster har många beskri- vare. En av dem som främst kände till fransiskanerorden var landsantikvari Nils Sundqvist med publika- tioner om Enköpings och Uppsala kloster samt stu- dier över den svenska tiggarmunkkyrkans plantyper.

Riksantikvarieämbetets arbetsfält och uppbyggnad tillät intill omorganisationen 1975 en förening av forskaren och byråkraten och genom tjänstemän som Per Olof Westlund, Bertil Berthelsson, Erik Bohrn till- fördes kyrkobyggnadsforskningen tunga och väsentli- ga nya resultat. På 1960-talet utkom bl a i Sv kyrkors regi Strängnäs domkyrka, med Erik Bohrn som hu- vudförfattare. För all forskning om tegelarkitektur är detta en av de klassiker ur vilken arkeologisk detalj- kunskap kan hämtas. Åke Nisbeth har, trots en allt mer ökande byråkratisk arbetsbörda, fortsatt forsk- ningstraditionen bl a genom en hel mängd beskrivning- ar av Upplands, Värmlands, Östergötlands och Häl- singlands kyrkor. Senast utkomna av trycket är histo- riken över Leksands och Ångsö kyrkor i särskilda mo- nografer, samt tillsammans med Erik Bohrn Sträng- näs kyrkas kalkmålningar (Sv.K.).

Men – en återblick till 30-talet – då konsthistori- kern och arkitekten Erik Lundberg (fig. 3) blev en av de, då fåtaliga, antikvarierna vid riksantikvarieämbe- tets byggnadsminnesavdelning. Vilken betydelse har denna, senare så omstridda, personlighet haft? Hans styrka ligger kanske främst i, att han förenade den handgripliga praktiska kunskapen med en stark sensi- bilitet för en byggnads uttryck och hade en nästan visionär överblick. Genom sin verksamhet sedermera som chef för byggnadsminnesavdelningen och sin lä-

Fig. 3. Erik Lundberg vid återinvigningen av Åtvids gamla kyrka, Östergöt- land i september 1957. Foto Östgöta korrespondenten.

rargärning vid Konstakademien kom han att få en mycket stor betydelse för generationer av byggnads- forskare och arkitekter.

I hyllmeter av skrifter förmedlade han på ett ena- stående sätt sin kunskap om europeisk och svensk ar- kitektur. Hans strävan till en djup förståelse av den enskilda detaljen, den konstruktiva helheten och den historiska bakgrunden var total.

Om Erik Lundberg haft den största betydelse under 1900-talet på grund av sina visionära synteser, så tor- de Ivar Anderson (fig. 4) ha haft det på grund av sin hantverksmässiga kunskap och sin prövande försiktig- het. I många år var han Erik Lundbergs medarbetare vid byggnadsminnesavdelningen, först som ritare och sedan som antikvarie. Större delen av hans självstän- diga vetenskapliga produktion tillhör 1960- och 1970- talen med den inträngande monografien över Vadste- na gård och kloster som »opus magnum«. Med sina

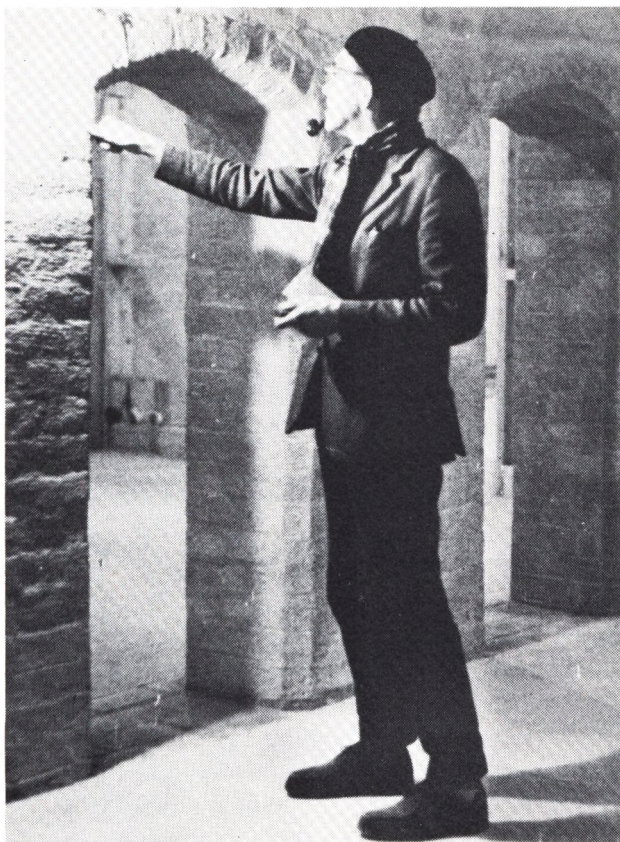

Fig. 4. Iwar Anderson vid undersökningen av Vadstena nunnekloster. Foto Marie Anne Björk 1968.

skarpsinniga analyser och klara rekonstruktionsritningar från de minsta detaljer till byggnadsvolymer-
nas helhet är Vadstenaboken en given lärobok i byggnadsarkeologi för generationer framåt.

I Lund finns den tunga medeltidsarkeologiska traditionen från C G Brunius, Georg Karlin, Pär Axel Olsson, Otto Rydbeck, Torsten Mårtensson, Harald Olsson, Ragnar Blomqvist, vidareförd i praktiska

stadsgrävningar genom Anders W Mårtensson och i universitetsundervisningen genom Erik Cinthio till en mängd elever i hela Norden.

Det som framför allt kännetecknar »den lundensiska skolan» beträffande kyrkoarkeologin torde vara den öppenhet för olika förklaringar och den förståelse av den katolska kyrkans väsen som Erik Cinthio (fig. 5) förmedlat. Kanske kännetecknas »skolan» också av en ovanligt stark strävan att förstå kyrkans samhällsroll, något som framför allt Rikard Holmberg (fig. 6) under sin tid i Lund alltid poängterade i sin undervisning och som Lars Redin fortsatt att förespråka, fast med historiematerialistiska förtecken.

Metodiskt-praktiskt är det typiska för »lundaskolan» en utpräglad medvetenhet om stratigrafins bety-

Fig. 5. Erik Cinthio framför en av de utgrävda murarna till den medeltida kungsgården i Dalby, Skåne. Foto Sydsvenska Dagbladet, Henriksson 1966.

Fig. 6. Rikard Holmberg visar ett av de manuskript som ingick i utställningsbolaget Hyrrokins utställning »1525«. Foto Hagblom, Lund, 1975.

delse för tolkningen och ett nära och intensivt studium av de tekniskt-konstruktiva detaljerna. Men denna idémässigt och praktiskt djupborrande attityd måste också förenas med en förståelse av hur en byggnad fungerar som teknisk och konstnärlig helhet, alltså det synsätt som främst i Sverige representeras av Erik

Lundberg och Iwar Anderson. Ur detaljernas mångfald måste den arkitektoniska rekonstruktionen växa upp och redovisas.

Sverige har inte i dag som på 1600-talet, när kyrkodokumentationen inleddes med att rikets »antiquarii och häfdasökiare» beskrev och avritade bl a kyrkor, ett behov av att framhålla landets identitet och storhet. Inte heller kännetecknas klimatet av den nationella forskningslidelse, som gav 1900-talets förra hälft dess många kraftfulla och ännu helt ojämförliga resultat.

Vad är vår tids drivkraft? Även om inte större publikationer så ofta ser dagens ljus samlas åtminstone i arkiven en mängd mer eller mindre bearbetade resultat av kyrkundersökningar och ganska många uppsatser publiceras, framför allt i olika lokala tidskrifter. Sveriges kyrkor fortsätter oförtrutet sina tunga urkundspublikationer. Monografi efter monografi ofta med inarbetade byggnadsarkeologiska undersökningar utkommer.

Steg för steg ökas detaljkännedomen om landets enskilda kyrkobyggnader till ovansklig nytta inte minst för byggnadsvården. Men utnyttjas resultatet av denna samlade arbetsinsats ändå inte otillräckligt? Vem har idag överblicken och kan utforma de historiska synteser som 1900-talets alla arkeologiska detaljstudier leverat basmaterialet till?

2. Några aktuella metoder och forskningsresultat

I begreppet kyrkoarkeologi innefattar man numera icke blott rena utgrävningar utan även murverksanalyser samt studium av måttförhållanden i kyrkornas grundplaner. Då en kyrka behandlas och beskrivs brukar även en mer inträngande analys göras av de topografiska, historiska, sociala och ekonomiska förhållandena och förutsättningarna vid tiden för kyrkans tillkomst och förändringar. Till kyrkoarkeologins viktigaste grannvetenskaper hör bl a dendrokronologi, numismatik, osteologi och textilforskning.

Under tidigare epoker är det framför allt konsthistoriker som ägnat sig åt studiet av kyrkobyggnader. Intresset har i hög grad inriktats på kyrkornas planformer och skulpturala utsmyckning, på ikonografiska studier av kalkmålningar samt på stilstudier av inventarierna, i synnerhet de medeltida altarskåpen samt övriga träskulpturer, t ex krucifix, helgon- och madonnafigurer. Koppling till arkivaliskt källmaterial har

naturligtvis gjorts vid beskrivning av kyrkornas tillkomsthistoria i stort. Icke minst gäller detta då personhistoriska fakta belyses i samband med beskrivning av gravstenar, epitafier och begravningsvapen.

I den mån arkeologiska undersökningar förekommit i kyrkor under 1900-talets första hälft har de huvudsakligen bedrivits i ruiner – framför allt i ovan mark synliga ruiner, men även i sådana som varit dolda men som kommit fram vid arkeologiska undersökningar. I samband med de senaste årens ökade utgrävningsverksamhet i de medeltida städerna har även antalet undersökningar av rester av under mark bevarade medeltida kyrkor ökat. Samtidigt har undersökningsmetoderna förbättrats. Tidigare kunde det inträffa att man enbart följde och avtäckte murarna för att få fram en kyrkas grundplan. På det viset kunde mycket information gå till spillo genom att kulturlagren i anslutning till murarna förstördes. Genom att i stället systematiskt gräva schakt mot murarna och se med vilka mark- eller golvnivåer de hör samman är det möjligt att åtminstone erhålla en relativ kronologi för en kyrkas olika delar. Detta sätt att gräva utifrån de stratigrafiska förutsättningarna har nu slagit igenom generellt.

Ett ökat intresse för kyrkoarkeologi och dess möjligheter att ge fördjupade kunskaper märks också på att det under senare år gjorts många arkeologiska undersökningar i kyrkor som är i bruk idag. Framför allt i samband med golvomläggningar för installation av nya värmesystem har det blivit tillfälle till mera omfattande utgrävningar. I många fall måste utgrävningen av ekonomiska och tidsmässiga skäl inskränkas till enbart en begränsad del av vad som grävs upp. Mycket information går därigenom förlorad och det är särskilt beklagligt att man ofta – även om det inte är nödvändigt av byggnadstekniska skäl – tar bort alla

äldre jordmassor i kyrkan och ersätter dem med betong, vilket gör det omöjligt att i framtiden återkomma och göra iakttagelser vid en försiktig schaktgrävning. Även utgrävning av begränsade schakt kan ge goda vetenskapliga resultat om undersökningen görs metodiskt och med en klar målsättning. Sverige intar en särställning jämfört med förhållandena i Danmark och Norge, där man går fram på ett mycket hänsynsfullare sätt i kyrkornas golv.

Arkeologiska undersökningar såväl inne i stående kyrkor som på äldre kyrkogårdar har resulterat i att äldre trä- eller stenkyrkor påträffats – föregångare till den kyrka, som fortfarande är i bruk. Träkyrkorna har många gånger inte efterlämnat andra spår än stolphål och rester av stenskoningar kring syllar (Trotzig 1970 om Garda kyrka på Gotland och Swanström 1981 om S:t Hans i Visby). Vid utgrävningar i Hammarlunda kyrka i Skåne var omständigheterna så lyckliga att två träkyrkor kunde iakttagas (Gustafsson och Weidhagen 1968). Dessutom påträffades fynd, som gjorde att de olika kyrkorna kunde dateras.

Många gånger kan skelettens läge och orientering vara av stor betydelse för att bestämma en äldre kyrkas placering sedan alla trärester såväl av kyrkan som kistorna till gravarna försvunnit (Weidhagen-Hallerdt, undersökningar av S:t Clemens kyrka och kyrkogård i Helsingborg; opubl lic avh och Holmbergs undersökning vid S:t Petri kyrka i Helsingborg; opubl). Exempel finns också på att skelett kommit att ligga under en kyrkas grundmur, vilket även detta vittnar om att en äldre kyrka funnits på platsen.

Vid utgrävningar under de senaste åren har många intressanta iakttagelser kunnat göras beträffande gravskick, t ex kistans material och form, gravarnas läge i förhållande till kyrkans murar, gravgåvor m m. I Lund har vid åtskilliga kyrkogårdsgrävningar på-

träffats hasselkäppar liggande under skeletten på olika sätt (Blomqvist och Mårtensson 1961). Vid grävningar i Nödinge kyrka i Västergötland (ännu opubl) fanns ovanligt mycket näver och textilier i de tidigmedeltida kistgravarna. Redin (1976) visar i sin avhandling om Lagmanshejdan i Skanör på hur studiet av gravläggningar, t ex armställningar, kan ge bidrag till tolkning av sociala strukturer i ett samhälle.

Samtidigt som de arkeologiska undersökningarna i kyrkorna har ökat i antal har det också blivit allt vanligare att omfattande murverksanalyser görs vid kyrkorestaureringar. Det innebär att murarnas material och uppbyggnad studeras i samband med en kyrkas restaurering, då det täckande putslagret tagits ner och sten- eller tegelmuren kan avslöja något om kyrkans byggnadshistoria. Det kan då exempelvis vara avläsbart om det tidigare funnits fönster eller portaler, som senare murats igen, eller om kyrkan haft vapenhus eller sakristia som tagits bort i samband med någon ombyggnad. Vid en noggrann uppmätning och ritning av murverket kan även konstateras om olika material använts i olika delar av kyrkobyggnaden. Det gäller då inte bara att se om sten eller tegel använts i olika delar utan även om det är olika tegelstorlekar och murningsteknik. Sådana murverksanalyser – ofta i kombination med en arkeologisk undersökning inne i kyrkan eller vid dess yttermurar – görs som regel vid alla kyrkorestaureringar numera. Av denna anledning har riksantikvarieämbetet givit ut en handledning vid byggnadsarkeologisk dokumentation (Andersson och Rosenqvist 1980). En viktig aspekt som kommer fram vid en försiktig granskning av en muryta är putsstratigrafin. Den kan ge viktig kunskap om putsens utseende vid olika tider samt kopplingen i tid till kalkmålningar (Sundnér 1976).

Kombinationen av utgrävning och murverksanalys

tillämpades med framgång av Erik Cinthio i samband med hans stora undersökning av Lunds domkyrka (Cinthio 1957 och 1960). Till den arkeologiska undersökningen inne i domkyrkan, då den äldsta biskopskyrkan påträffades, kopplades även resultaten av den undersökning av murarna, som då gjordes. Bl a kunde en mängd stenhuggarmärken iaktas, vilket medförde intressanta bidrag till försöken att klarlägga domkyrkans byggnadshistoria. Undersökningarna av komplexet vid Dalby kyrka utanför Lund med de olika funktionerna som ärkebiskopskyrka, kungsgård och kloster är ett annat exempel på en lycklig kombination av arkeologisk undersökning och murverksanalys som givit spännande resultat (Cinthio 1966 och 1983). Liknande analyser görs givetvis även på ruiner och murrester som påträffas vid arkeologiska undersökningar.

Beträffande måttförhållanden har studier gjorts på olika typer av kyrkor, t ex domkyrkor, patronatskyrkor och vanliga sockenkyrkor. Man har dels letat efter utländskt inflytande genom att försöka spåra vilken modul, som kan ha använts, t ex engelsk fot, fransk aln o s v. Dels har man försökt iaktta på vilket sätt modulen återfinns i en kyrkas olika byggnadsdelar. Som exempel på arbeten av detta slag kan nämnas Cinthios (1957) vid Lunds domkyrka, Iwar Andersons (1960) beträffande ett antal småländska och öländska kyrkor samt Evald Gustafssons (1959) studium av Atlingbo kyrka på Gotland.

Kyrkornas roll i ett historiskt och socialt sammanhang har först på senare år uppmärksamrats i vidare bemärkelse. Givetvis har man alltid intresserat sig för en kyrkas tillkomsttid och i stora drag vem som varit patronus och när olika inventarier, målningar m m kommit att tillföras kyrkan. En forskare, som ägnat stor uppmärksamhet åt det historiska och politiska

skeendet såväl regionalt som på det rikspolitiska planet och hur det påverkat kyrkobygget, är Ann Catherine Bonnier. Det kan gälla släktrelationer, patronatsförhållanden, kontakter med kyrkans män i och utanför landet m m. Delar av hennes pågående doktorsarbete presenteras i Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 2 (Bonnier 1981). Det är framför allt kyrkorna i Uppland och deras samband med rikets centrala gestalter och de historiska skeendena under högmiddeltiden som behandlas.

En något annan infallsvinkel har Barbro Sundnér (1982). Med utgångspunkt från Maglarps kyrka i Skåne försöker hon sätta sig in i tillverkningsprocessen, bl a genom att studera teglets storlek och bränning samt murningstekniken i olika delar av en kyrka och i olika kyrkor i grannskapet. Vissa slutsatser om hur många olika tegeltillverkare som varit leverantörer av byggnadsmaterial och hur mycket de levererat kan ge bidrag till kunskapen om en kyrkas tillkomsthistoria.

Ett nytt sätt att ta tillvara lösfynd från delar av kyrkorna där det ej finns förutsättningar att göra någon arkeologisk undersökning är dammsugning. Detta har tillämpats av Ragnhild Boström i tornvåningarna på några öländska kyrkor där det under århundradenas lopp samlats mängder av smuts och skräp, men där även mynt och andra föremål kan påträffas (Boström och Nilsson 1971). Tillvägagångssättet har nyligen också kommit till användning vid undersökningar av tornet till Bjälbo kyrka i Östergötland, som under vissa tider fungerade som bostad åt Folkungaätten.

Till studiet av kyrkobyggnadens roll i socknen, staden och samhället i stort hör att försöka få fram den ursprungliga topografin genom studier av terrängförhållandena och äldre kartmaterial.

I Sveriges kyrkors beskrivning av de olika kyrkorna ingår som ett naturligt led att studera äldre lantmäterikartor. Dessa kan säga en hel del om kyrka och kyrkogård och ibland även om prästgården. På 1700-talskartorna är kyrkorna ofta avbildade – till synes som typritningar. Det har emellertid ofta visat sig vid jämförelser med iakttagelser på kyrkobyggnaden att teckningarna sannolikt har ambitionen att vara verklighetsanknutna. Kartorna kan också upplysa om andra förhållanden av topografisk natur, t ex om förekomsten av kyrkstigar (Mårtensson 1962 om Raus i Skåne), om nu försvunna heliga källor, kastaler eller klocktorn.

Dendrokronologin har under senare år gjort stora landvinningar och många kyrkorester från arkeologiska undersökningar har kunnat dateras. Även de kvarstående träkyrkorna, av vilka flera är i bruk, har blivit föremål för datering på dendrokronologisk väg. Detta har i flera fall inneburit väsentliga förändringar beträffande dateringarna – såväl framåt som bakåt i tiden (Ullén 1983).

Regelmässigt sker ett samarbete med numismatiker då det gäller dateringen av de mynt som träffas på i kyrkorna. En ännu mycket föredömlig dokumentation av myntfynd i samband med en kyrkoundersökning har redovisats av Mats P Malmer i en uppsats om S:t Jörgens hospital i Åhus (1948). Osteologiska undersökningar av framgrävda skelettmateriel från kyrkor och kyrkogårdar har tidigare gjorts tämligen sporadiskt beroende på tillgången på intresserade osteologer (Persson 1980). Detsamma gäller studium av tandmaterialiet.

Vid de senaste stora stadsgrävningarna, bl a Helgeandsholmen i Stockholm, har en utbildad osteolog deltagit i undersökningen (Dahlbäck, Douglas, Ödman 1982). Vid den osteologiska avdelning, som är

knuten till riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, görs regelmässigt genomgångar av nytt benmaterial som grävs fram. Osteologen Elisabeth Iregren går även igenom material från tidigare utgrävningar och har funnit att detta ger goda vetenskapliga resultat.

Vid riksantikvarieämbetet och statens historiska museer finns även en avdelning för textilkonservering, som dels tar hand om äldre kyrkliga textilier i våra kyrkor, dels har en avdelning för jordfunna textilier (Estham 1981). I den mån sådana påträffas vid kyrkoarkeologiska undersökningar, vilket vanligtvis innebär i gravar, blir de föremål för noggranna analyser. För närvarande pågår i Stockholm ett stort arbete med att konservera de textilier, som några medeltida ärkebiskopar i Bremen varit iförda då de begrovs.

Litteratur

- Ad patrim illustrandam. Hyllningsskrift till Sigurd Curman 30 april 1946. Stockholm 1946.
- Anderson, I., Vadstena gård och kloster 1-2. KHAA:s monografier 50. Stockholm 1972.
- Anderson, I., Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp. Antikvariskt arkiv 14. Stockholm 1960.
- Andersson, K., Aspekter på den medeltida kyrkobyggnaden. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 3 – Den medeltida staden –. 1982.
- Andersson, K och Rosenqvist, A., Handledning vid byggnadsarkeologisk undersökning. Underrättelser från Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer 1980:6.
- Bartholin, T. S., Dendrokronologiske og vedanatometiske undersøgelser av træfundene. *Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund*. 1976.
- Bennett, R och Bohrn, E., Strängnäs domkyrka. II:1, Gravminnen Sveriges kyrkor 159 Stockholm 1974.
- Blomqvist, R och Mårtensson, A. W., Thulegrävningen 1961. En berättelse om vad grävningarna för Thulehuset i Lund avslöjade. *Archaeologica Lundensia* II. Lund 1963.
- Bohrn, E., Curman, S och Tuulse, A., Strängnäs domkyrka I:1, Medeltidens byggnadshistoria. Sveriges kyrkor 100. Stockholm 1964.

- Bohrn, E och Nisbeth, Å., Strängnäs domkyrka I:3, Kalkmålningar. Sveriges kyrkor 189. Stockholm 1982.
- Bonnier, A. C., Uppland under medeltiden – kulturlandskapets utveckling och det konsthistoriska materialet. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 2 – Medeltidens agrara bebyggelseutveckling. – 1981.
- Boström, R och Nilsson, Å., »Dammugning« av kyrkvindar. *Fornvännen* 1971.
- Brunius, C. G., Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Lunds domkyrka. Lund 1836, 1854.
- Cinthio, E., Medieval Archaeology as a Research Subject. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1962-63.
- Cinthio, E., Lunds domkyrka under romansk tid. *Acta archaeologica Lundensia*. Ser in 8° N°1 Lund 1957 (Akad avh)
- Cinthio, E., The oldest bishop churches in Lund and antiquarian observations in connection with the restoration of Lund cathedral. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1960.
- Cinthio, E., Kungapalatset i Dalby. *Ale* 1966:3.
- Cinthio, E., Dalby kungsgård. Medeltidsarkeologien som historisk vetenskap. KVHAA Årsbok 1983.
- Dahlbäck, G., Douglas, M. och Ödman, A., Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström. Borås 1982.
- Eckhoff, E., Svenska stavkyrkor. Stockholm 1914-16.
- Estham, I., Old textiles. ICOMOS Bulletin 6. The cultural heritage in Sweden 1981.
- Fritz, B., De svenska medeltidsbrevens trädning till 1800-talets början. En arkivhistorisk översikt. *Meddelanden från Svenska riksrådet* 1976-77. Stockholm 1980.
- Grandien, B., Drömmen om medeltiden. Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare. Akad avh. Nord. mus. handl. 82. Stockholm 1974.
- Gustafsson, E., Den romanska stenkyrkan i Atlingbo, Antikvariskt arkiv 12, Stockholm 1959.
- Gustafsson, E och Weidhagen, M., Investigations in Hammarlunda church. *Res Mediaevals*. Lund 1968.
- Hallström, G., Emil Eckhoff 30/3 1846 – 6/10 1923. *Fornvännen* 1923.
- Holmberg, R., Den skånska öresundskustens medeltid. Akad. avh. *Acta Archaeologica Lundensia* Ser in 8°. Lund 1977.
- Lundberg, E., Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400. Stockholm 1940 och Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400-1650. Stockholm 1948.
- Malmer, M. P., S:t Jörgen i Åhus. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1948.
- Mårtensson, A. W., S:t Stefan i Lund. *Föreningen Gamla Lund. Årsskrift* 62. Lund 1980.
- Mårtensson, T., Kyrkstigarna i Raus. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1962.
- Nisbeth, Å., Ängsö kyrka och dess målningar. KVHAA Antikvariska serien 33. Stockholm 1982.
- Persson, E och Persson, O., Medeltidsfolket från kvarteret Repslagaren. S:t Stefan i Lund. *Föreningen Gamla Lund Årsskrift* 62. 1980.
- Redin, L., Lagmanshejdan. Ett gravfält som spegling av sociala strukturer i Skanör. *Acta Archaeologica Lundensia*. Ser in 4°. Lund 1976 (Akad. avh.).
- Sundnér, B., Några principiella synpunkter. Medeltidsmålningarna i Västra Sallerups kyrka. *Ale* 1976:3.
- Sundnér, B., Maglarp. En tegelkyrka som historiskt källmaterial. *Acta Archaeologica Lundensia*. Ser in 4°. Lund 1982. (Akad avh).
- Swanström, E., Arkeologisk undersökning i S:t Hans kyrkoruin i Visby. *Gotländskt arkiv* 1981.
- Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium utg. av riksantikvarieämbetet och statens historiska museer.
- Trotzig, G., En arkeologisk undersökning i Garda kyrka på Gotland. *Fornvännen* 1970:1.
- Ullén, M., Medeltida träkyrkor. Del 1. Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Sveriges kyrkor 192. Stockholm 1983.
- Weidhagen – Hallerdt, M., S:t Clemens kyrka och kyrkogård i Helsingborg. Opubl. lic. avh. i Lund, u å.